yapılara sebep olmuştur. Bir çok kavram (özellikle birey-toplum, gelenek-modernite, yerel-evrensel gibi karşıtlıklar) doğu ve batı konusu ele alındığında yeniden değerlendirilmelidir. Ama her ne olursa olsun sarkacın vuruşları ya da çemberin etki alanı kendini her zaman hissettirmiştir.

Burada ve bu sayıda, bir kadim muhabbetin (ezeli sevginin) ebediyete kadar sürecek savaşına; doğu ve batıya katkıda bulunan toplum hareketlendiricilerine (entelektüel) teşekkür ediyoruz.

TÜRKİYE VE AVRUPA: DÜN BUGÜN *

Halil İnalcık

I

16. Yüzyılda, Osmanlı Dünya-gücü Avrupa siyasi coğrafyasını ve ekonomisini belirleyen başlıca etkenlerden biri olmuştur; aşağıda bu konuları açıklamaya çalışacağız.

I. AVRUPA DEVLETLER SİSTEMİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU, 1500-1815

Ortaçağ Avrupa'sının, Papa ve Kutsal Roma Cermen İmparatoru egemenliği altında birleşik bir *Respublica Christiana* oluşturduğu farzedilirdi. 1081'de Selçuklu Süleymanşah İznik'te yerleştiği zaman Bizans'ın çağrısıyla Haçlı seferleri başladı. Haçlı ideolojisi Batı Hıristiyan birliğinin temel ideolojisi haline geldi. O zaman İslam dünyası Türk Selçuklu egemenliği altında idi ve Haçlılar daima onları karşılarında bulmakta idiler. Türk adı korkulan fakat aynı zamanda sayılan bir ad olarak Batı Hıristiyan dünyasının belleğinde o zaman yerleşti. 15. yüzyılda İspanya, Fransa, İngiltere gibi milli monarşilerin doğuşundan itibaren bu birlik çözülmeye başlamıştır. Daha sonra, Avrupa'da yükselen milli güçler için temel mesele, bir taraftan rakip milli monarşiler arasında kuvvetler dengesini sağlamak

* Bu yazının Avrupa-Osmanlı ilişkilerine ait ilk bölümü *Perceptions*, dergisinde (II-1 Mart-Mayıs 1997) yayımlanmış. Bülent Arı tarafından yapılan çevirisi Halil İnalcık tarafından gözden geçirilip genişletilmiştir. "Medeniyetler Çatışması" ve Türkiye üzerinde ikinci bölümü ise ilk defa burada yayımlanmaktadır.

(Avrupa state-system), öteyandan millî monarşiler ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında kuvvetler dengesini sürdürebilmekti. 16. yüzyılda doğuda üstün bir güç olarak yükselen Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa birliği ve Haçlı ideolojisini savunan, Kutsal Roma İmparatorluğu ve Papalık ile uzun bir savaş dönemine girdi.

İmparator Şarlken (V. Karl) ile mücadelesinde, Fransız Kralı I. Fransuva (François) (1515-1547), onun tüm Avrupa üzerinde hakimiyetini engelleyebilecek tek gücün Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) olduğunu itiraf etmiştir. Rakibi eline tutsak düşen Fransuva, Osmanlı baskısı sonucu krallığına dönebilmiş, bundan sonra da mücadelesinde hep Osmanlı askeri yardımı sayesinde ayakta kalabilmiştir. Fransuva'dan sonra gelen Fransa kralı II. Hanri (Henri) aynı politikayı izledi. Hatta imparatora karşı savaşı finanse edebilmek için Osmanlı Yahudi banker ailesi Mendes firması yoluyla Osmanlılardan yüklü miktarlarda borç almak zorunda kaldı. Yine Fransız hanedanından öteki Hanri Polanya'da Habsburgların arka çıktığı namzede karşı, kuvvetli Osmanlı desteğiyle Polonya tahtına oturur (1573). Osmanlılar, ayrıca Almanya'daki Protestanlar gibi Habsbu[illegible]a karşı isyan eden Hollandalılara da yardım vadederek onları desteklemiştir. Tarihçiler bugün, doğu'dan gelen Osmanlı tehdidi sayesinde Almanya'da Protestanların, imparatordan önemli tavizler koparttıkları gerçeğinin altını çiziyorlar. Daha sonra İngiliz kraliçesi I. Elizabeth (1558-1603), İspanyol donanmasının İngiltere'yi istilâ tehdidiyle karşılaştığında, İspanya'ya karşı Osmanlıları ortak deniz harekâtına ikna etmeye çalışacaktır. 16. yüzyılda Osmanlıların Avrupa kuvvetler dengesinin muhafazasında ne kadar önemli bir rol oynadığını kanıtlayacak bu örnekler çoğaltılabilir. Özetle, Osmanlı devleti, Avrupa'daki bir kuvvetin, tüm Avrupa'yı kendi hakimiyeti altına toplaması ve haçlı seferi örgütleyebilmesine karşı zayıf devletleri destekleme politikasını temel politika olarak seçmiş, böylece bugünkü Avrupa Siyasi Coğrafyasının ortaya çıkmasında birinci derecede etken olmuştur.

Nihayet, Doğu'da ve Batı'da iki süpergüç, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları, mücadelelerinde orta Avrupa ile Akdeniz'de bir çeşit kuvvetler dengesine vararak, 1547'de bir ateşkes imzaladılar. Böylece, Osmanlıların Avrupa'daki topraklarına istikrar getiren ve Avrupa'da bir kuvvetler dengesi kuran yeni bir dönem açıldı. Avrupa'da Katolik reformasyon ve tepkisi ve Otuz Yıl savaşlarının (1618-1648) ardından Fransa Kralı XIV. Louis'in (1643-1715) imparatora meydan okuması, ve Almanya aleyhine ülkesini genişletmeye başlaması Osmanlıların Habsburglara karşı yayılmacı emellerini kamçıladı. 1683'de Osmanlıların Viyana Kuşatması sonrası büyük bozgun, Osmanlı devletine karşı Avrupa'da Habsburglar etrafında papalığın takdisiyle bir kutsal ittifak ile sonuçlandı (1684). 1686'da ittifaka Polonya ve Venedik'ten başka Rusya da katıldı. Dört cephede savaşan Osmanlılar, perişan bir duruma düştüler. Sonunda Osmanlılar,

Avrupa'da kendilerine karşı birleşik Haçlı saldırısının gerçekleşmesi karşısında kaldılar. Rusya ittifaka katılarak ilk defa Avrupa devletler sistemi içinde yer alıyor ve bunu Osmanlı ülkelerini istilâ için kullanmaya hazırlanıyordu. Nihayet Fransa'nın Ren Vadisi'nde ilerlemelerinden telâşlanan İngiltere ve Hollanda Habsburglara baskı yaparak Karlofça'da barışı sağladılar. Batılıların bu yardımına müteşekkir kalan sultan onlara yeni ticarî imtiyazlar bağışladı. Bu, İngiltere'nin Osmanlı devleti üzerinde siyasi ve ekonomik alanda 1878 yılına kadar sürecek olan nüfuzunun başlangıcıdır. Bu işbirliği, özellikle Orta-Doğu pazarı ve Hind yolunun güvence altına alınması bakımından İngiltere için hayati bir önem kazanmıştır. 1699, aynı zamanda Osmanlıların nihayet Avrupa savaş teknolojisinin üstünlüğünü kabul edip örnek almaya karar verdiği tarihtir. Bundan sonra Osmanlı ordusunu modernize etmek üzere Avrupa'dan uzmanlar çağrılacak ve tarihimizde ordunun Batılılaşma sürecinde ön safta yer alması süreci başlıyacaktır. İlk Batılı mektepler, Mühendishaneler 18. yüzyılda faaliyete geçecektir.

Uzun süren 1683-1699 harpleri sırasındaki bir başka önemli gelişme, Rusya'nın Mukaddes İttifak'a katılarak 1696'da Azak'ı zaptetmesi ve Karadeniz'e girmesidir. Şimdi artık İstanbul tehdit altındadır.

2. RUS EMPERYALİZMİ, OSMANLI İMPARATORLUĞU, BATI İÇİN ŞARK MESELESİ'NİN DOĞUŞU

18. yüzyılda Rusya'nın, Avrupa devletler sisteminin parçası olarak resmen tanınmasıyla Çar, Osmanlı devletine karşı güçlü bir duruma gelmiş ve Balkanlardaki Ortodoks Hıristiyanların koruyucusu olma iddiasıyla, İstanbul'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini almak için plânlar yapmaya başlamıştır. Rusya ile Habsburgların saldırıları karşısında şimdi Osmanlılar, Avrupa'da güçler dengesini korumaya çalışan Batılı devletlere, Fransa ve İngiltere'ye yaklaşmıştır. Osmanlıların Avrupa'da denge siyasetini hayati önemde saymaları, Polanya'nın Rusya, Habsburglar ve Prusya (1772-1795) arasında paylaşılmasına karşı protestolarında açıkça görülür. 1768-1774 savaşında Rusya'nın Osmanlılara karşı kazandığı ezici üstünlük bir dönüm noktasıdır. Zaferler, çoğunlukla Türk kökenli Müslümanların oturduğu Kırım ve Kuzey Karadeniz ülkelerinin Rusya tarafından ilhakı (1783) bütün Avrupa'yı telâş içine atmıştır. Rusya, şimdi Karadeniz'de Akyar (Sivastopol) ve Odesa'da yeni deniz üsleri kurmuş, İstanbul ve Boğazları da tehdit eder hale gelmiştir. Bu durumda Bab-ı Ali, Batılı güçlerden toprak bütünlüğü için teminat arama yoluna gitmiştir. Avrupa kuvvetler dengesi için gerekli sayılan Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazası sorunu bundan sonra Avrupa diplomasisinde Şark Meselesi olarak adlandırılmıştır Batı literatüründe Osmanlı İmparatorluğunun daima *Türk İmparatorluğu* (Turkish Empire)

olarak tanımı, tamamen yanıltıcıdır. Devleti bir baba mirası sayan patrimonyal bir hanedan imparatorluğu olan Osmanlı devletini, 1923'de kurulan bugünkü Türkiye millî devletiyle özdeşleştirmek, Avrupa devletlerinin modern Türkiye ile ilgili meselelc Türkiye Cumhuriyetine karşı zaman dışı haksız muamelelerinin nedenlerinden biridir. Yunanistan, Türkiye aleyhindeki çabalarında Batılılara daima bu görüşü kabul ettirmeye çalışır. Osmanlı'nın milletlerarası hukukun teminatı altına girme amacıyla Batı ile yakınlaşma siyaseti sonunda 19. yüzyılda onu, Avrupa devletler sisteminin fiili bir üyesi durumuna getirecektir. Fakat fiili işbirliğine karşın, Osmanlı devletinin Avrupa devletler sisteminin bir parçası sayılmamasından Rusya ve Yunanistan'ın din ayrılığını ileri sürmeleri sorumludur. Ancak, şunu eklemek gerekir ki, Protestan ülkelerin tutumu farklı olmuştur. Özellikle İngiltere, Papanın müslümanlara stratejik mal satma yasağını gözardı ederek tâ 16. yüzyıldan beri Osmanlı İmparatorluğu'na yüksek kaliteli barut ve çelik ihracatını sürdürmüştür. Beri yandan Osmanlılar da, tüm Avrupa'da sistemli olarak Protestanları ve Kalvinistleri desteklemişlerdir. Osmanlı İmparatoruğu'nda pragmatik düşünceli bürokrat devlet adamları devletin menfaatini herşeyin üstünde tutarken, İslâmî ideolojiyi temsil eden ulema, Batı ile yakınlaşmaya karşı çıkmışlardır. Başka deyimle, bugün Türk dış politikasında pratik zaruretleri gözönünde tutan bürokratik yaklaşımın tarihî kökenleri oradadır.

3. Avrupa Güvenlik Sistemleri ve Osmanlı Devleti, 1815-1878

Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'in kuruluşundan bir yüzyıl önce, Avusturya devlet adamı Metternich, Napoleon'un bertaraf edilmesinden sonra, Avrupa'yı birbiriyle sürekli mücadele halindeki devletler ve milletlerden oluşmuş bir kıta olarak değil, tersine tek ve birleşik bir Avrupa Cumhuriyeti yapma görüşünü ortaya attı. Ona göre, bu birlik büyük bir devletin egemenliği değil, devletler arasında bir örgüt içinde işbirliği ile sağlanabilirdi. Avrupa'da barışın ve mevcut monarşik düzenin muhafazası ve garanti altına alınması için, dört büyük devletten oluşan birliğin, Avrupa'nın herhangi bir yerindeki ihtilal hareketine karşı müdahale hakkı getirildi. 1815 Viyana Kongresi'nde Dörtlü İttifak, Metternich Sistemi'ne uygun olarak, Avrupa'nın durumunu görüşmek üzere her sene toplanmayı, böylece Viyana'da kurulan statükoyu sürdürecek daimî bir mekanizma oluşturmayı kararlaştırdı. Özel niteliği ve fonksiyonu dikkate alınmazsa, Metternich Sistemi yirminci yüzyıl milletlerarası örgütlenmelerinin habercisi telakki edilebilir.[1]

[1] H.R. Von Srbik, "Matternichs Plan der Neuordnung Europe 1814/15", Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, 60 (1925) pp. 109-126; H.W. Schmals (1940), Versuche einer gesamteuropalischen Organisation, 1815-1820, Aaran; H. Tuncer, (1996), Metternichlin Osmanlı Politikası (1815-1848), Ankara.

Bâb-ı Âli, Viyana Kongresi'nde temsil edilmedi. Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi Cevdet Paşa, Bâb-ı Âli'nin o zaman Viyana Kongresi'ne katılma fırsatını yakalayamadığını üzülerek yazmaktadır.[2] Kongrenin son aşamasında, görüşülen konularla her hangi bir şekilde ilgisi olan her Avrupa devleti temsilci göndermişti. Tabiatıyla, Osmanlı devletinin de en azından kendisini doğrudan ilgilendiren birçok konuda görüşmelere katılma hakkı vardı. Fakat Cevdet Paşa'ya göre o zaman devlet, İmparatorluk içindeki iç sorunlarla uğraşma (özellikle ayanlar ile mücadele) yüzünden bu gibi önemli dış olaylarla ilgilenmedi. Oysa, Fransız heyetine verilen talimatta Charles Talleyrand Avrupalı Büyük Güç'lerin Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ortaklaşa teminat vermesi gerektiği fikrini ortaya atmıştı. Cevdet Paşa'nın inancına göre, Osmanlı devletinin kongreye katılması, Rusya'nın saldırgan politikasının dizginlenmesinde yararlı olabilirdi. Fransa ve Avusturya ile beraber İngiliz hükümeti de, "Osmanlı devletinin Avrupa statükosunu teminat altına alan genel bir andlaşmaya dahil edilmesi" fikrini desteklemiştir. İngiliz devlet adamı Canning kongreden böyle bir sonuç beklemiş, fakat Rusya'nın itirazı üzerine Osmanlı İmparatorluğu için genel bir teminat fikri suya düşmüştür.[3]

Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan tecrit için, Eylül 1815'de kurulan Mukaddes İttifak'ta, Çar I. Alexandr ittifakın Hıristiyan niteliği üzerinde ısrarla durdu. Günümüze kadar bu tür bir siyaset, Türkiye'ye karşı Yunan diplomasisinin de temel taşı olmuştur. Olacakları tahmin eden Metternich'in başlıca kaygısı, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasının Avrupa kuvvetler dengesini bozacağı ve bunun genel bir savaşa yol açacağı idi.

1832-1833 Mısır buhranı sırasındaki gelişmeler, Metternich'in korkularını tamamen haklı çıkarmıştır. Napoleon'un düşmesinden sonra Rusya, Avrupa siyasetine hakim duruma gelmiş; Balkanlar'da ve İstanbul'da Osmanlıların yerini alma hayaline herzamandan daha çok bir umutla devam etmiştir. 1832'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ordularının Anadolu'yu işgal etmesi karşısında çaresiz kalan II. Mahmud (1809-1839), Rusya lehine Avrupa kuvvetler dengesini değiştiren ve fiilen Osmanlı Sultanını âdeta Çara tâbi bir hale getiren 1833 Hünkar İskelesi Andlaşmasını imzalamıştır. Bu andlaşma ile Osmanlı hükümeti, Boğazlarda Rusya'ya özel bir statü tanımak zorunda kalmıştır.[4] Böylece Çar, Mısır meselesinin ilk aşamasında Batı

[2] Tarih-i Cevdet, 2. Baskı İstanbul, XI. Cilt, 1309, s. 156-161, 131.

[3] Anderson, The Eastern Question, s. 57-58.

[4] Hünkar İskelesi Andlaşması'nın gizli maddesine göre, Rusya'nın padişaha askeri yardımına karşılık, "Devlet-i Aliyye Rusya devleti lehine fiilini Çanakkale Boğazı'nı kapatmak, yani hiçbir yabancı savaş gemisini herhangi bir bahane ile girmesine izin vermemeyi" taahhüt etmiştir.

Avrupa devletlerinin çekingen siyasetinden yararlanmıştır. İkinci aşamada ise (1837-1839), Fransa'nın Mısır yanlısı tavrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü hususunda Batılı işbirliğini engellemiştir. Fakat Osmanlı ordusunun Nizib yenilgisi (24 Haziran 1839) ertesindeki nâzik durumda, İngiltere ve Avusturya'nın öncülüğü ile Rusya, Fransa ve Prusya da dahil Büyük Devletler birleşmişler, Bab-ı Ali'ye bir nota vererek soruna bir çözüm bulmasını talep etmişlerdir. Böylece, Avrupa'daki kuvvetler dengesini ciddi olarak tehdit eden bu tehlikeli durumda "Avrupa Konseri" (European Concert) tekrar ortaya çıkmış, Rusya'nın Hünkâr İskelesinde sağladığı imtiyazlı durum berteraf edilmiş oluyordu. 1838 ticaret Andlaşması ile Osmanlı topraklarında geniş ticarî imtiyazlar alan İngiltere, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve Tanzimat reformlarını sıkıca desteklemeyi kararlaştırdı. Bu, İngiliz nüfuzunun Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanında egemen hale geldiği 1839-1878 yıllarını kapsayan yeni bir dönemin başlangıcıydı. Fransa hariç Büyük Devletler'in hepsi Londra'da biraraya gelerek 15 Temmuz 1840'da, Mehmed Ali'yi, Osmanlı padişahınınkine rakip bir Arap imparatorluğu fikrinden vazgeçmeye zorladılar. Bu noktada, Avrupa devletleri arasındaki rekabet devam etse de, Avrupa kuvvetler dengesini koruma kaygısı onları yine de birarada birlik halinde tutuyordu. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nun alın yazısı, 19. yüzyıl Avrupa diplomasisinin en önemli ortak sorunu halinde idi.

Aslında, Büyük Devletler'in, 1815-1878 döneminde ikinci sınıf devletlerin içişlerine müdahale için öne sürdüğü nedenler, esas olarak bugünkünden pek farklı değildir. Ancak bugün, genel bir savaşa yol açabilecek dünya sorunları, Birleşmiş Milletler örgütü yoluyla küreselleşmiş bir düzen içinde ele alınmaktadır.

1841'de Fransa'nın da ittifaka katılımıyla beş devlet tarafından imzalanan önemli belge, Boğazlar Mukavelenamesi eski statüyü geri getirirken, Rusya'nın imtiyazlı konumuna son vermiştir. "Yabancı ülkelerin savaş gemilerinin Çanakkale ve İstanbul Boğazlarına girişi" yasaklanıyor ve beş Büyük Devlet bu karara saygı göstermeye ve alınan karara uymaya söz veriyorlardı. Bu sözleşmenin en önemli yanı, bu ortak taahhüdün Avrupa milletlerarası hukukunun bir parçası haline gelmesi ve büyük devletleri bağlayıcılığı ilkesidir. Bu, Osmanlı Devletinin "Avrupa Konser"ine girme sürecinde ilk adım sayılmıştır. 1853 yılında Çar, Osmanlı Ortodoks Hıristiyan tebaasının koruyucusu olma iddiasında bulununca, büyük devletler harekete geçmiştir. İngiliz ve Fransız hükümetleri Rusya'ya karşı Kırım Harbinde (1854-1856) Osmanlıyı desteklemeye karar vermişlerdir. 1856 Paris Andlaşmasıyla da Büyük Devletler, Türkiye'yi doğrudan Avrupa Konseri'ne dahil devletler arasına sokmuşlardır. Andlaşmanın VII.

maddesinde: "majestelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne ayrı ayrı kefil oldukları" ifade olunmakta, böylece Türkiye ilk kez Avrupa milletler hukuku güvencesi altında Avrupa devletler sisteminin bir parçası haline geliyordu.

Buna karşılık, Osmanlı Devleti, 1856 hatt-ı hümayunu ile tebaasının yaşam koşullarını iyileştirecek temel reformları yapmaya söz vermiştir. İngiltere, Fransa ve Avusturya, Osmanlı egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ortaklaşa teminat altına alırken buna karşı girişimleri savaş sebebi saymışlardır. Tarihi olarak bu durum, Türkiye'nin Avrupa ile uzun birleşme sürecinin başlangıcı anlamına gelmez mi?

4) OSMANLI REFORMLARI VE MODERN TÜRKİYE'NİN DOĞUŞU

1856'dan sonra dış ve iç yapısında Osmanlı devleti, Batı ile bütünleşme için ciddi önlemler aldı. Tanzimatın getirdiği reformlar (1839-1877), kanun önünde bütün tebaanın eşitliği, Batıdan bazı temel kanunların alınması, şer'i mahkemeler yanında nizamiye mahkemeleri kurulması, vilâyet kanunu ile Fransız örneği geniş yetkili mahalli idarelere vücut verilmesi (1864), ve yeni nizamnamelerle Hıristiyan azınlıklara temsilî meclisler çerçevesinde örgütlenme hakkı verilmesini içeriyordu. Batılılaşma yolunda bu son derece ileri liberal reformlar, anayasanın ilânı ve 1876-1877'de ilk parlementonun toplanması ile doruk noktasına erişti. Fakat Rusya, 1856 yenilgisinin intikamını almak için fırsat kolluyordu. Balkanlarda büyük Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarını destekledi, Osmanlı hükümetinin malî iflâs ilân etmesiyle Batılı kamu oyunu kaybettiği ve Batılı devletlerin tarafsız kalacağı inancı ile savaş ilân etti. 1877-1878 savaşı, Balkanlarda büyük toprakların kaybedilmesi ve imparatorluğun parçalanmasıyla sonuçlandı. Bu durum, Türkler arasında o kadar derin bir hayal kırıklığı yarattı ki, II. Abdülhamid'in (1876-1909) saltanatı boyunca, Batı nüfuzu ve Tanzimat politikasına karşı güçlü bir İslamcı hareket devlet politikasını kontrolu altına aldı. Birleşik güçlü bir Almanya'nın doğuşu ardından buna karşı Rusya'yı Fransa ve İngiltere gibi Batılı güçlerin bir müttefiki yapan Üçlü İttifak kuruldu. Bu durumda 1878 Berlin Kongresi sonrası Avrupa kuvvetler dengesinde önemli değişimler gerçekleşmiş ve Osmanlı devleti Rusya karşısında tekrar yalnızlığa itilmiş bulunuyordu.

93 savaşında Balkanlar ve Kafkasya'daki Rus ilerlemeleri karşısında Osmanlı devletinin çaresizliğinden yararlanan İngiltere, 1878'de Kıbrıs, 1882'de Mısır'ın işgali yanısıra Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne girerek imparatorluğun parçalanmasından aslan payını aldı. Artık Hindistan yolunu bizzat kontrolu altına aldığına inanan İngiliz İmparatorluğu'nun eski teminat vaadleri unutuldu. Bu, geleceğini bir büyük devletin güvencesine ve kendi

stratejik durumunun önemine bağlamanın bir devlet için ne kadar nazik ve tehlikeli bir siyaset olduğunu gözlerimiz önüne sermektedir. Yeni gelişmeler, Osmanlı dış politikasının tamamen yeniden yönlendirilmesini gerektirmekteydi. Batı tarafından terkedilen, Rusya'nın emperyalist emelleriyle karşı karşıya bırakılan Osmanlı devleti, bir yandan da Bizans İmparatorluğu'nu tekrar diriltmeyi değişmez bir milli politika olarak izleyen Yunan devletinin entrikaları önünde yalnız bırakılıyordu. Bu koşullarda Osmanlılar, Almanya ile tam bir işbirliği politikasına yöneldiler (Kayser II. Wilhelm'in 1899 İstanbul ziyareti).

1914-1918 I. Dünya Savaşı sırasındaki olaylar ve özellikle müttefik donanmasının Çanakkale Boğazı'nda yenilgisi, dünyaya Türkiye ve Boğazların hayati stratejik önemini göstermiştir. Çanakkale savaşlarının bir başka tarihi önemi de, Anafartalar galibi Mustafa Kemal'in şahsında Türklerin bir milli kahraman bulmalarıdır. I. Dünya Savaşı'nın ertesinde, becerikli bir diplomat olan Yunan Dışişleri Bakanı Eleutherios Venizelos, Bizans İmparatorluğu'nu canlandırarak Yunan hayalini gerçekleştirmek üzere İtilâf devletlerinden tam destek sağladı. 15 Mayıs 1919 günü müttefik donanmasının himayesi altında Yunan kuvvetleri, bir yüzyıl önce Navarin baskınını andırır şekilde İzmir'e çıkarma yaptılar. Bunu izliyen olayların hikayesi iyi bilinmektedir. O zaman saltanat merkezini işgal altında bulunduran müttefik devletlerin baskısı ile imzalanan 1920 Sevr Andlaşması (65-83. maddeler) İzmir ve havalisini Yunanistan'a bırakırken Anadolu'da geniş bölgeleri müttefikler arasında paylaştırıyordu. O zaman, Türk vatanının parçalanması için müttefiklerin Yunanlıları kullanmasının büyük bir hata olacağını ve bu plana karşı Türk milletinin topyekün güçlü bir direniş göstereceğini kimse tahmin edememiştir. Kanımca, aynı hatayı bugün Avrupa Birliği tekrar etmektedir. Üç yıllık mücadeleden (1919-1922) yeni bir millet doğdu. Yunanlı istilâcılara ve I. Dünya savaşını kazananlara olduğu kadar, işgal altında bulunan İstanbul'daki Halifenin manevralarına karşı yürütülen millî mücadelede vurgulanması gereken nokta şudur: Mustafa Kemal, Ankara'da bir millî meclis toplayarak devleti, millî iradeye dayandırmış, yurdun geleceğini ilgilendiren kararları daima Türk milletinin temsilcisi Büyük Millet Meclisi'nden çıkartmıştır. Bu suretle Kurtuluş Savaşı, aynı zamanda Türk milletinin patrimonyal Osmanlı hanedan idaresine son vererek Avrupa devletler topluluğuna eşit koşullarla katılma kararlılığını vurgulayan millî bir devrimi ifade etmektedir. Avrupa bugün bu gerçeği gözardı eden bir tutumla, Türkiye Cumhuriyetine karşı eski Şark Meselesi çerçevesinde yürütülen müdahaleci, vesayetci politikasını devam ettirme sevdasında görünmektedir. 1922'de Türk-Yunan cephesini ziyaret eden Arnold Toyenbee, Türklerin, Batılı ideallerin bayrağı elinde Batıya karşı savaştığını açıklamakta idi. Lozan Barış Konferansı'nda (24 Temmuz 1923), Türk heyeti görüşülen her meselede Avrupa devletleriyle eşitlik

konusu üzerinde durmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı devletlerin bir yarı sömürgesi haline getiren kapitülasyonlar en ateşli tartışmalara konu olmuş ve görüşmelere üç ay ara verilmesine yol açmıştı. Günümüzde daima geleneksel düşmanın oyunlarıyla, Avrupa Birliği'nde Türkiye'ye ikinci sınıf bir statü verme girişimleri, Avrupa'nın Türkiye'yi nasıl hâlâ Osmanlı sultanlığının bir devamı gibi görme eğiliminin açık belirtisidir. 1923-1928 arasında, Türk milleti ve devletinin tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi, Mustafa Kemal'in önderliğinde, Türkiye'yi demokratik, laik ve modern bir millî devlet durumuna yükselten devrim kanunlarını kabul etti. Atatürk ve onun meclisteki inkılapçı grubu, ülkenin radikal anlamıyla Batılılaşmasını, Türkiye'nin Batılı milletler ailesinin bir üyesi olması için önşart olarak gördüler. Bu amaçla inkılâplar birbiri ardısıra geldi.

5) 16. YÜZYIL OSMANLI ÜLKESİ, DÜNYA EKONOMİSİNİN EKSENİ

1250-1500 yılları arasındaki dönemde, Levant, yani iktisaden bütünleşmiş iç kesimleri de kapsayan doğu Akdeniz ülkeleri, büyük keşiflerden önce Doğu ve Batı arasındaki mal ve fikir alışverişinin en canlı bölgesi idi. 1300-1453 döneminde Osmanlılar önce Fırat'tan Tuna'ya, Kırım'dan Ege adalarına kadar Anadolu ve Balkanları fethederek tüm bölgeyi egemenlikleri altında birleştirdiler. 1453'de ise, Batıdan bir haçlı tehdidine rağmen İstanbul'u fethederek şehri imparatorluk başkenti yaptılar ve boğazlar ekseninde Anadolu ve Balkanları kapsayan büyük bir imparatorluk meydana getirdiler. Onaltıncı yüzyıl başlarında imparatorluklarına Suriye, Mısır, Arabistan ve Yemen (1516-1517) gibi Arap topraklarını da kattılar ve Hint Okyanusuna çıktılar. Buradan kendilerini Portekizlilerle uzun bir mücadeleye itecek bir politika ile Hint Okyanusu ve Kızıldeniz üzerinden geçen hac ve ticaret yollarını kontrolleri altına almaya çalıştılar. Tebriz-Bursa ve Tebriz-Halep ipek yolu üzerinde tam bir kontrol sağlamak amacıyla da, doğuda çeşitli tarihlerde Tebriz (1517, 1534, 1585), Gürcistan (1549) ve Hazar Denizi'nde (1585) hakimiyet kurdular. Kızıldeniz'den Portekizlileri geri attılar, Yemen, Aden ve Babülmendeb'i kontrolleri altına aldılar ve öteyandan 1534'de Irak'ın ilhakı ile Basra Körfezi'ne açılıp, burada bir deniz üssü kurarak, Portekizliler ve İran Safevilerine karşı Basra ve Bağdad üzerinden Hint-Okyanusu ticaretini imparatorluk lehine yeniden canlandırdılar. Orta-Doğu tekrar dünya ticareti için başlıca bir koridor haline geldi (1517-1630). Vasco da Gama'dan sonra dünya ticaretinin en önemli kesimini oluşturan Hint-Avrupa ticaretinin tümüyle Avrupalıların eline geçtiği iddiası, bugün tarihçiler tarafından reddedilmektedir. 16. yüzyıl ortasında Lizbon'a Ümit Burnu yoluyla 30 bin

kental baharat gelirken aynı ağırlıkta baharat Kızıldeniz ve Basra körfezi üzerinden Osmanlı ülkesine ulaşıyordu.

1453'de Boğazlar sistemi (Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı) üzerinde tam hakimiyet, Osmanlılara Karadeniz ve Doğu Avrupa ülkelerinin ticareti üzerinde kontrol sağlıyarak önemli stratejik bir konum kazandırmıştır. 1452'de Fatih İstanbul Boğazında Boğaz-Kesen (Rumeli) hisarıyla geçişi kontrol altına alırken öbüryandan Çanakkale'de Sultaniye ve Kilidülbahr (Deniz Kilidi) hisarlarıyla İstanbul ve Karadeniz'e Batıdan gelebilecek saldırıların önünü kesiyor ve Karadeniz'i bir Osmanlı gölü haline getiriyordu. (1475'de Kırım'daki Ceneviz kolonisinin ve 1484'de Akkerman ve Kilia'nın fethi ve 1497'de Moskova ile ilk ticaret antlaşması).

İddia olunduğu gibi Osmanlı, Rönesans İtalyasının Levant ticaretini engellememiş, tersine geliştirme imkânları sağlamıştır. Osmanlıların ilk olarak 1352 yılında Cenevizlilere, daha sonra da Venedik ve Floransa'ya verdiği ticarî imtiyazlar, veya kapitülasyonlar, bu Cumhuriyetlerin Levant ile ticaretlerini sürdürmelerini garanti altına almış ve bu suretle de Rönesans İtalya'sının ekonomik refahına önemli katkıda bulunmuştur. 15. yüzyılda Galata'da 50 kadar Floransa ticaret firması faaliyette idi. Aralarında Medici ailesinden tüccarlar bulunuyor, Floransa ticaretinin yıllık cirosu 400 bin altın tahmin olunuyordu. Pera 1453'de teslim olduğu zaman birçok Cenevizli tüccar "hiçbirşey olmamış gibi" (Pistarino'nun ifadesi) eski ticarî faaliyetlerine devam ettiler. Osmanlı'nın İtalyan tüccar cumhuriyetleri karşısında yaptığı yegâne değişiklik, onların Bizans'ın zayıf döneminde Ege'de, Anadolu ve Balkan kıyılarında kurdukları kolonileri kendi egemenliği altına sokmasıdır. Sakız (1566) ve Kıbrıs (1570) bu sürecin son halkalarıdır. Venedik her savaş sonunda Osmanlı ile ticaret imtiyazlarını yenilemekte idi. Yalnız Halep'te Venedik mal alımı yılda birbuçuk milyon altın dukayı bulacaktır. Osmanlı sultanları aynı ticarî imtiyazları 1569'da Fransa'ya, 1580'de İngiltere'ye ve 1612'de de Hollanda'ya vermek suretiyle Avrupa ile ticareti genişletmişlerdir. 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa, dış ticaretinin yarısını Osmanlı ülkeleriyle gerçekleştirirken büyük ticaret kumpanyalarının öncüsü olan İngiltere'de Levant Company, o ülkenin dünyadaki ticari yayılışının ve kapitalist gelişmesinin temelini atmıştır. Osmanlının Avrupa-Asya arasında süper gücü temsil ettiği o yüzyıllarda, sultanlar bu imtiyazları sadece dost olan ülkelere bir bağış olarak veriyorlardı. O zaman tek taraflı olarak verilen kapitülasyonlar, ancak Rusya'nın 1783'de benzer bir kapitülasyon almasından sonra iki taraflı, bağlayıcı andlaşmalar haline gelmiştir. Ticaret güvenceleri sağlayan ve her yenilenmesinde genişletilen kapitülasyonlar, %3'lük düşük gümrük vergisiyle yürütülmüş (o zaman Fransa gümrüğü yüzde on üzerinde) ve zamanla Avrupa'nın Orta Doğu'yu iktisadi sömürü aracı haline gelmiştir. Osmanlı'nın açık pazar politikası, Avrupa merkantilizminin tamamen tersi

bir ekonomik anlayıştan, iç pazarda malların bolluk ve ucuzluğunu ilke edinen bir ekonomi anlayışından (economy of plenty) kaynaklanıyordu. Bu politika, sonunda daha ucuz ve iyi kalite Batı malları karşısında yerli sanayiin çöküşünü hazırlamıştır. 1800-1850 döneminde Osmanlılar pamuk bezini ve İstanbul için unu bile Batılı ülkelerden ithal etme durumuna düşmüşlerdir. İngilizlere 1838 de verilen yeni imtiyazlar sonucu İngiltere'nin Orta Doğu'ya ihracatı, tüm dış ticaretinin üçte birine ulaşmıştır. Özetle denilebilir ki, 1500-1890 arasında, Ön Asya, Balkanlar ve Arap topraklarını kaplayan geniş Osmanlı ülkeleri, Avrupa'nın iktisadi gelişiminde, ilkin Avrupa-Asya ticaretinde bir antrepo, sonra bir pazar olarak kesin bir rol oynamıştır.

II

"Medeniyetler Çatışması" ve Türkiye

Batı Medeniyeti ile dünyanın öteki medeniyetleri arasında gelecekteki çatışmaları tarihin başlıca konusu olarak gören Samuel Huntington tartışmalı yazısında, Türkiye ve Batı ilişkileri üzerinde birtakım ilginç gözlemler yapıyor ve yorumlarda bulunuyor. İlkin onun, dünya sorunlarına, bir siyaset bilimcisi olarak genelde nasıl yaklaştığını birkere daha anımsayalım.

Huntington'a göre, Sovyetlerin dağılmasından ve soğuk savaşın son bulmasından sonra, olası savaşlar artık milli devletler veya ideolojiler arasında değil, farklı medeniyetlere mensup olup birleşen ve kaynaşan devlet toplulukları arasında olacaktır. Daha bugünden milli devlet her alanda geri plana çekilmiştir. Artık insanlar, kendi kimliklerini etnik ve dini adlarla tanımlamaya başlamışlardır. Huntington'a göre bu, küre ölçüsünde meydana gelen hızlı etkileşim ve sosyal hareketliliğin bir sonucu olarak gelmiştir. Ona göre, medeniyet veya kültür (o bu iki kavramı aynı anlamda kullanıyor) en yüksek ve en derin kimliği ifade etmektedir. Genelde Arnold Toyenbee'yi izleyen yazar, farklı medeniyet veya kültürleri meydana getiren ve belirleyen en kuvvetli etken olarak din ögesini ileri sürmektedir. O, insanlığı din-medeniyet esasına göre, İslâm, Konfüçiyan, Batı hıristiyan, Doğu hıristiyan gibi tasnif etmektedir. Huntington'a göre din veya medeniyet kimliği, en geniş, en derin ve en güçlü kimliktir. Huntington bugün dünyada bu anlamda altı veya sekiz medeniyet sayabiliriz, diyor. Ona göre, dinlerin bu önemi şuradan kaynaklanmaktadır. Dinler, devlet gibi yalnız siyasi değil, Tanrı-birey, birey-grup, aile, karı-koca ve çocuklar, fert ve toplum arasındaki ilişkileri düzenler veya düzenlemek iddiasındadır. Hemen şunu ilâve edelim ki, bu dinler arasında İslâm, Hazret-i Peygamberin hayatı ve sünneti kesin biçimde malûm bir din olduğu için, insanın tüm günlük ve sosyal hayatını bütün ayrıntıları ile Tanrı buyruğu olarak belirleyen bir dindir. Böylece

İslâm, kesin biçimde tanımlanmış ve kurallaşmış bir yaşam tarzını ifade eder. Birey, bu yaşam tarzına Tanrı buyruğu olarak mutlak bir şekilde bağımlıdır. Huntington'a göre, günümüzde gittikçe zayıflayan milli devlet çerçevesinde heryerde dini kimlik öne gelmektedir. Yalnız güçsüz ve nasipsiz halk kitlelerinde değil, aydınlar arasında da böyle bir gelişme gözlenir, diyor.

Huntington, Türkiye'de İslâm kimliği milli kimliği geride bırakıyor sorusunu sorabilmektedir. Din kimliği esastır diyor ve misâl olarak ilâve ediyor, Fransa'da uzun süre yaşayan bir Arap yarı Fransız olabilir ama, yarı katolik olamaz.

Küçülen dünyamızda dinler ve kültürler arasında etkileşme, son derece güçlü ve karmaşık bir hale gelmiştir. Artık dünya insanları, birbirini tâbi olduğu medeniyet veya dinle tanıyor ve tanıtıyor. Yazar, din farklılığı ile birlikte etnik farklılığın da su yüzüne çıktığı, dünyanın her tarafında etnik kökün ve kimliğin öne geçtiğini de ayrıca vurguluyor. Bu noktada, kanımızca, Huntington kendi teorisini önemli biçimde zayıflatmakta, çelişkiye düşmektedir. Huntington, bir yandan medeniyet ve kültürü birbiri yerine geçebilen özdeş kavramlar gibi kullanıyor ki, sosyologlar, meselâ bu arada Kroeber bu ikisinin kesin olarak ayrı nitelikte sosyal olgular olduğunu belirtmektedir. Türk sosyolojisinin kurucusu Ziya Gökalp için de kültür, bir halkın sanat, folklor, örfüâdet, davranış biçimlerini belirleyen, onun duygu dünyasını kapsayan en aslî kimliğidir. Kültür bir toplum için organik bir bütündür. Vazgeçilemez, değiştirilemez ve başka bir kültürle bütünleşemez. Buna karşı Gökalp'a göre medeniyet, aklın, bilim ve teknolojinin yarattığı inadi ve yapma bir sistemdir ve medeniyet bir kültürden öbürüne naklolunabilir.

Huntington der ki, Türkiye bugün aynı zamanda Orta Asya ve Türkî devletlerle yakınlaşma ve bütünleşmeyi yeğleyen bir politika benimsemiştir; o burada da çelişki içindedir. Türkiye neden müslüman Araplarla değil de, etnik akrabalık dolayısıyla bu topluluklarla birlik içine girmeye çalışıyor. Demek ki, etnik kimlik din kimliğinden önce gelmektedir. Türkiye'de sırf İslâmcı gelenekçi bir parti iktidara geldiğinde, etnik akrabalarını değil, din kardeşlerini arıyor; bu arada Arap devletleri ile dayanışma ve birlik kurmak için harekete geçiyor; Batı hıristiyan ve Yahudi dünyasına karşı cephe alıyor. Herhalde din kimliği ile etnik kimlik, tümüyle ayrı şeylerdir.

Huntington, Türkiye Cumhuriyeti'nin AB üyeliğine kuvvetle yöneldiği gerçeğini vurgulayarak, Batı medeniyetini öteki medeniyetler karşısında inceleme konusu yapmaktadır. Günümüzde, diyor Huntington, aynı medeniyete mensup devletler, bloklar halinde birleşmektedir. Sonuçta, medeniyet veya kültür birliği, milli devletler karşısında yeni bir gruplaşmayı öne çıkarmaktadır. Huntington'a göre, AB, Avrupa kültürü ve Batı hıristiyanlığını paylaşan milletlerin birliğidir. Feodalizm, hümanizm, reformasyon, 18. yüzyıl aydınlanma felsefesi, sekülarizm (laiklik), din devlet

ayrılığı, liberal parlamenter demokrasi, endüstri inkilâbı ve serbest pazar ekonomisi Avrupayı tarihi evrimi içinde yapan ve yaratan özellikleridir. Ancak bu tarihi deneyimleri paylaşan milletler, AB sinesinde toplanıyor; AB'nin tabii üyesi sayılıyor. Huntington, burada da çelişki içindedir. Çünkü bu iddiası ile o medeniyetleri, tarihi deneyimlerin meydana getirdiği bir sonuç olarak algılamaktadır. O zaman medeniyetler, ilâhî, değişmez dogmalara dayanan dinlerin değil, evrim geçiren, gelişen toplumların tarihi deneyimlerinin bir ürünüdür. Tarihi gelişimin ortaya çıkardığı muhassala, bir medeniyet veya kültür yahut bir millet olabilir. İslâm medeniyeti son şeklini ancak uzun bir tarihi evrim sonunda gerçekleştirebilmiştir. Çeşitli dini cemaat ve etnik gruplar, uzun bir tarihi beraberlik sonunda ortak bölünmez bir kültür ve millet meydana getirir. Belki bunun ilginç misâllerinden biri, Osmanlı topluluğudur. Tarihçiler, bugün gittikçe daha inandırıcı bir biçimde bir Osmanlı medeniyetinden söz edebilmektedir. Bugün Anadolu'da, uzak tarihten gelen çeşitli etnik gruplar, yüzyıllar boyu süren bir tarihi beraberlik sonucunda ortak bir Anadolu-Türk kültürünü yaratmış, onun kapsamında birleşmiş bir Türk milleti oluşturmuş gözüküyor.

Huntington, dünya ölçüsünde yeni ekonomik, sosyal ve kültürel hızlı değişimler, şimdi moda olan bir deyişle küreselleşme karşısında, milli devletin gittikçe zayıfladığı inancında. Acaba Türkiye'nin bugün karşılaştığı problemler böyle bir diyalektik içinde açıklanabilir mi? Bugün artık milli Türk devletinin kuruluş döneminde uygulanan reformların, güdülen politikaların, geçersiz olduğunu iddia eden kimseler var. Başlangıçtaki ideolojilere, meselâ Altı Ok'a taassupla bağlanan partiler ve bürokratlara karşı güçlü bir karşıtlık gelişmekte, meselâ bir tevhid-i tedrisat kanununu yeniden yürürlüğe koymayı imkânsız görmektedirler.

Medeniyet birliğinin milli devlet karşısında gittikçe güçlendiğinin bir başka göstergesi olarak Huntington, bölgesel ekonomik örgütlenmeleri ele almakta. Ona göre ekonomik bütünleşmenin ön şartı kültür ortaklığıdır. Verdiği örnekler arasında Kuzey Amerika Ticaret Birliği anlaşması ve 1960'da kültürce birbirine yakın Türkiye-İran-Pakistan arasında RCD anlaşmasını zikretmektedir. Türkiye, İran ve Pakistan arasında kültür akrabalığının Türkiye ile Araplar arasındaki ortaklıktan daha kuvvetli olduğunu tarih araştırmaları teyid etmektedir. Yazara göre, ekonomik bölgecilik, ortak medeniyet bilincini destekleyen bir mekanizma hizmetini görmektedir. Yazar, verdiği örnekler arasında, Türkiye'nin Orta Asya Türkî devletler ile ekonomik birlik arayışını önemle kaydetmektedir. Buna paralel olarak, İslâm memleketleri arasında din-kültür temelinde bir ekonomik birlik ve örgütlenme girişimlerine tanık olmaktayız. Bütün bu gelişmeleri gözönüne alan Huntington, bu girişimleri dünyamızdaki derin değişikliğin işaretleri olarak kabul etmektedir. Ama burada da, Huntington'u düzeltmek gerekiyor. Arap etnik bilincinin tercih edilen bir politika olarak İslâm kimliği yanında

ön plana geldiği gözden kaçmaz; İslâm devletlerinin kurdukları teşkilâtlar dünyadaki benzeri teşkilâtlar kadar etkin ve faal görünmemektedir.

Huntington'un gözlemlediği başka ilginç bir gelişme de, Batı'nın her alanda üstünlüğü ve onu temsil eden medeniyete karşı öteki medeniyet-kültür gruplarında gittikçe kuvvetlenen bir karşıt hareket, bir dirençin ortaya çıktığıdır. Bu meydan okumada yalnız gelenekçi halk kitleleri değil, çoğu Batıda tahsil görmüş aydınlar dahi rol almaktadır. Bu arada Huntington, Batıya karşıt toplumlar içinde halk arasında, Batı kültürünün gerçek özdeğerleri yerine, popüler kültür iktibaslarının gittikçe yayıldığını vurgulamaktadır. Her halükârda, artık Batı, karşısında, öteki kültür toplumlarını, pasif, itaatkâr, bağımlı bir durumda değil, mücadeleye kararlı kitleler olarak bulmaktadır. Sonuç olarak, Huntington, gelecekte gerçek çatışmaların, savaşların bu medeniyet-kültür grupları arasında ortaya çıkacağını iddia etmektedir.

Huntington'a göre, bir din-medeniyet dünya yüzünden silinebilir. O, Toyenbee'nin tesbit ettiği 21 medeniyetten bugün yalnız altısının devam ettiğine işaret etmektedir. Bunlar arasında Batı medeniyetini en sert biçimde tehdit eden din-medeniyet olarak İslâmı görmektedir. Vaktiyle Toyenbee de Batının meydan okuması karşısında İslâm toplumlarında iki çeşit tepki ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Toyenbee'ye göre tehdit karşısında o toplumda ya dinin çok daha mütaassıp bir biçimi kuvvet kazanmakta, yahut Batı medeniyeti ile uzlaşıcı bir tavır ortaya çıkmaktadır. Türkiye hangi taraftadır? Huntington, Türkiye'de Batı ile bütünleşmek isteyen grupla, Batıya karşı sert tepki gösteren ve İslâm dünyasına yönelen İslâmcılar olarak başlıca iki grupun varlığını gözlemlemektedir.

Hayvanlar kendi aralarında mensup oldukları türe göre birbirinden ayrılırlar. Birbirinden farklı hayvan türlerinin birbirine saldırma nedeni kendini ve yaşam alanını korumaktır. Buna karşı insanlar farklı kültürleri ile birbirinden ayrılır. İnsanı hayvandan ayıran şey kültürdür, başka deyimle insan kültür yaratan hayvandır. Bu sebepten insanlar arasında çatışma, rekabet ve savaş, farklı kültürler arasında kendini gösterir. Levy Strauss'a göre ben ve öteki bilinci, kültürden kaynaklanan farklı sosyal davranışın sonucudur. İnsanlar arasında öteki, ayrı bir kültüre mensub olan insan veya guruptur. Ayrı bir kültür ve yaşam tarzı geliştiren gurup benden farklı olandır, ötekidir. Kültür kompleksi ne kadar gelişmiş ise farklılık, ben ve öteki bilinci o kadar derin ve güçlü olur. Gelişmiş insan grupları arasında, kavimler, milletler, din ve medeniyetler arasında ben ve öteki bilinci en keskin bir biçimde kendini gösterir ve en çetin çatışmalar o gruplar arasında ortaya çıkar. Batı medeniyeti ile İslâm arasında yüzyıllar süren haçlı savaşları, öteki bütün etkenler yanında din ve kültür ayrılığı olgusu ile açıklanabilir.

Türkiye tarihinde toplumda din hareketleri, ulema ve müslüman kitle arasında ilişkileri incelemek bugün İslâmcı hareketleri hakkıyla anlamak ve değerlendirmek bakımından çok önemlidir. İnsanlık düşünce tarihinde soyut akılcılık, mantık yöntemi yanında *intuition*, yani insanın aklı aşan evrensel sezgi gücü daima gerçeğe erişmenin öteki yöntemi olarak gündemde kalmıştır. İslâm düşünce tarihinde mu'tezile, Ibn-Rüşdcülük gibi akılcı düşünce sistemleri karşısında mutasavvufların sezgi yolu tarikatlara vücut vermiş, halk kitlelerini sürükleyen güçlü bir hareket olarak özellikle 11. yüzyıldan sonra İslâm dünyasında egemen olmuştur. Böylece, Hüccetül-İslâm Gazali, bu akımı şeriatçı İslâmla bağdaştırmış, bu tarihten başlıyarak İslâm toplumlarında tarikatlar görülmemiş bir önem kazanmıştır. Kaydadeğer ki, Osmanlı medrese geleneği, ulema arasında icazet silsilesini Gazali'ye kadar çıkarır. İbadet kuralları yanında sezgi gücünü yükselten sema', raks, zikr teknikleri vecd haline götüren yöntemler olarak özellikle Anadolu'da tarikatlarla yayılmış, şehirlerde yüksek kültür çevrelerinde tasavvuf felsefesi ve Mevlevi tarikatı ile en yüksek noktasına erişirken Türkmen halk çevrelerinde, Bâbâî, Kalenderî, Abdal, Bektaşi erenleri ile bambaşka bir dini hayat ve başka bir yaşam tarzı egemen olmuştur. Dervişler ile medrese uleması ve danışmendler arasında şiddetli bir rekabet, birbirini uzlaşmaz bir dışlama görülmüştür. Ama devleti temsil eden otoriteler, özellikle devletin selâmetini herşeyin üstünde tutan bürokratlar, her iki akımı aynı anlayış ile benimsemişlerdir. Padişahların ulemadan her hafta ders aldığı hocaları olduğu gibi, birer tarikat şeyhi de vardı. O dönemin başta gelen tarikat şeyhlerine camilerde vâizlik veriliyordu. 16. yüzyıl ortalarında Kanuni devrinde ulemanın da katıldığı bu uzlaşmacı hava bozuldu. 16. yüzyılda Mehmed Birgivî, 17. yüzyılda Kadı Mehmed'i izleyen Kadızadeliler, sünnetin en katı ve uzlaşmaz temsilcileri olarak, İstanbul'un belli başlı camilerinde, vaazlerinde Osmanlı toplumunda tesbit ettikleri şeriata aykırı bid'atlara şiddetle hücuma ve halkı kışkırtmaya başlamışlardır. Meselâ, Mehmed Birgivî, para vakfını şeriata aykırı bir bid'at olarak tanımlarken, bu âdeti müslüman toplum için hayırlı bir kurum sayan şeyhülislâm Ebussuud'a karşı hücuma geçmiş, şeyhülislâm'ı kafir sayacak kadar ileri gitmişti. Bu şiddetli görüş ayrılığı Mehmed Birgivî'nin Hanbelî mezhebini izlemesi, ona karşı şeyhülislam'ın ise çok daha liberal olan Hanefî mezhebine tâbi olmasından ileri geliyordu. 17. yüzyıl ortalarında belli başlı camilerde vâizliği ele geçiren Kadızadelilerin din adına aşırı saldırıları toplumda derin bir huzursuzluk yarattı. Kadızadeli vâizler tesbit ettikleri bid'atları (meselâ ölenlerden, velilerden, şefaat beklemek gibi) şeriata aykırı ilân ediyorlar ve bu bid'atları izleyenleri kâfir sayıyorlardı. Ateşli vaazları ile camilerde halk kitlelerini peşlerinden sürükledikleri için padişah IV. Murad ve saray halkı onları durduracak önlemler alamadılar ve sindiler; hatta bazı zaman Kadızadelileri destekler göründüler. Öyle bir an geldi ki, Kadızadeli vâizler

cami kalabalığı önüne düşerek İstanbul'da tarikat üyeleri üzerine yürümeyi, onları toptan katletmeyi vaaz edecek kadar ileri gittiler. Bu anarşi ortamı içinde memleketi türlü felâketlerden kurtarmak üzere saraydan mutlak yetkiler alan Köprülü Mehmed Paşa, bu korkunç bağnazlık karşısında harekete geçti ve bütün kışkırtıcı Kadızadeli vâizleri şehir dışına sürdü.

Huntington'un gözden kaçırdığı bir nokta da, aynı millî devlet yapısı içinde din-kültür çatışmalarının ortaya çıkabilmesidir. İslâmcı akım yanında batıcı, akılcı, pozitif dediğimiz kültür değerler sistemi aydın kesimlerin düşünce temelini oluşturur. Bu kartezyen düşünce, davranış ve yaşam tarzı, 18. yüzyılda ilkin Fransa aydınlanma döneminde ortaya çıkmış, bütün Avrupa'da aydın çevrelerin düşünce ve davranış tarzını belirlemiştir. Sırf akılcı ve pozitivist dünya görüşüne dayanan bu hareket, Osmanlı İmparatorluğunu da etkisiz bırakmamıştır. 18. yüzyılda ilkin Balkan intelligentsiası arasında kendini göstermiş, İstanbul'da Dimitri Kantemir ve Rum aydınlar aracılığı ile Osmanlı bürokratları arasında da yayılmaya başlamıştır. Devleti perişan halinden kurtarmak kaygısında olan reform taraftarı Osmanlı bürokratları, bu fikirleri büyük istekle benimsemeye başlamışlardır. 1699'da Karlofça barışını imzalayan Rami Mehmed Paşa, ki Kantemir'in dostu idi, sadrazam olarak iktidara geldi. Bu tarih, Osmanlıların Batı medeniyetine yöneliş hareketinin başlangıcıdır. Bundan sonraki dönemde ulemanın ve gelenekçi toplumun direnci karşısında, ilk Batıcı bürokratlar yalnız en gerekli bir sahada, askeri teknoloji sahasında reform hareketine girişebildiler. Ulemayı ikna için İslâmın şu kuralı geçerli idi: Kendini korumak için düşmanın silâhını almak, kâfiri taklit etmek demek değildir ve Şeriata uygundur. Bu yüzden, 18.yüzyılda reformcular topçuluk, istihkam işleri gibi askeri teknoloji üzerinde ilk Batılı mektepleri, Mühendishaneleri açtılar. Atatürk'ten çok önce ilk Batıcı asker bürokratlar bu mekteplerde yetişmiştir. Bu dönemde Fransa ile kültür temasları sıklaştı. Öyle ki, 1789'da Fransız devrimi patlak verdiğinde başlangıçta Osmanlılar devrimi selâmladılar. Böylece, İslâmcılarla Batıcılar, tarihimizde çok eskilere giden iki karşıt kültür grubu olarak ortaya çıkmışlardır.

Görülüyor ki, bir millet veya din grubu içinde de, zamanla kültür gelişmeleri ve farklılaşma ve sonuçta çatışma kendini gösterebilir. Anadolu Türk İslâm kültür dairesi içinde Kızılbaşlık herşeyden önce bir farklı kültür ve yaşam tarzını temsil eder. Bunun sonucu, sünni inanç ve yaşam tarzını izleyenler ile Kızılbaşlar arasında benzeri görülmemiş bir karşıtlık ve çatışma ortaya çıkmıştır. Bugün toplumumuzda, kültür benliği aile içinde gelenekler ile yetişmiş bir genç ile seküler mekteplerde tahsil görmüş genç arasında birbirini dışlama psikolojisi herşeyden evvel bir kültür çatışmasıdır.

Türkiye'de geleneksel kültürün kendini ifade etmesini önleyen kanun ve nizamlara karşı hareket, ancak çok partili rejimin gelişi ile ortaya çıkmış ve zamanla güçlenen bir siyasi örgütlenmeye vücut vermiştir. Tarihi ve

sosyolojik gözlem şu gerçeği saptamaktadır: Bu örgütlenmenin önderleri, kendilerini değişmez ilâhî sanksiyona bağlı belli bir değerler sistemini ve onun belirlediği bir yaşam tarzını bir mücahit gayreti ile benimsemişlerdir. Ziya Gökalp, bundan 90 yıl önce insanın en derin benliğine hakim olan kültür değerlerinin önüne durulmaz gücünü belirtmiştir. Gelenekçiler karşısında inkılapçılar da, ben ve öteki bilinci ile aynı derecede duygusal bir kültür kompleksi içinde karşı çıkmışlardır. Farklı kültür gruplarının mümessilleri olarak, sözde *gerici* ve *ilerici* diye adlandırılan politikacılarımızın ve bürokratlarımızın anlamadığı ve anlamadıkları için de yanlış önlemlerle çatışmayı gittikçe daha keskin hale getirdikleri açık bir gerçektir. Uzlaşmaya imkân vermeyen bağnazlık ve çatışma, Türk milletini ve vatanını tekrar 90 yıl önceki gibi bir ölüm kalım darboğazına sokabilir. Devlet ve millet olarak sorunlarımızın çözümü, herşeyden evvel bilimsel metodla sorunları sosyolojik niteliği ile kavramaktadır. Karşı tarafı anlamak istemeyen bağnaz bir davranış yerine, akılcı yaklaşımla insanlar uzlaşmacı bir tutum içine girebilir. İnsan, kültür farklılığı ile birbirine karşı olabildiği gibi, akıl sayesinde ben ve öteki bilincini aşabilen yeni kültür sentezleri meydana getirebilen yaratıktır. Medeniyet budur.

İslâm dini, insanın ahlaki ve sosyal davranışlarını, dolayısı ile bütünü ile yaşam tarzını herhangi bir başka dinden ziyade kurallaştırmış bir dindir. Aynı toplum içinde farklılık, teorik inanç formüllerinden ziyade, inanç ve değerler sisteminin ötesinde, kendine özgü bir yaşam tarzından kaynaklanır. Farklı kültür mensubu olanların sen ve ben ayrılığı, giydiği başlıkta, kıyafette, selamlaşmada, yiyip içme gibi tabii fiillerde, sembolik ifadelerini bulur. Bir tarihçi olarak şunu tesbit ettik ki, tarihimizde heterodox guruplar türlü türlü adlar aldıktan sonra nihayet 16. yüzyılda Kızılbaş adıyla ayrı bir grup olarak tanımlanmıştır. Gördük ki, bu tâbir Türkmen heterodox gruplar arasında kendini cihada vermiş militan grupların, 13. yüzyıldan beri başlarında taşıdıkları *kızıl börk*'den adını almıştır. Kızıl börk, Kızılbaşların, belli bir dini kültür grubunun sembolü olmuştur.

Huntington, dünya devletlerinin medeniyet temelinde saflara bölündüğünü, gelecekte medeniyet grupları arasında dünyanın bir çatışmaya sahne olacağını söylerken, Batı'nın üstünlüğünü sürdürme çabalarına karşı öteki medeniyet gruplarının direnç durumuna geçmesi olgusundan hareket etmektedir. Ona göre Batı, askeri ve ekonomik rakipsiz üstünlüğünü sürdürmek için kendi safında işbirliğini örgütlemektedir. Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, IMF, Batı'nın çıkarlarını ve üstünlüğünü korumak, öteki dünyayı kontrol altında tutmak ve kendi dünya sistemini güvenlik altına almak için meydana getirilmiş örgütlenmelerdir. Fakat bütün bu sözde global örgütlerin aldığı kararlar "dünya topluluğunun arzularını yansıtırcasına takdim edilmektedir". Bu yaklaşımın temel felsefesi şudur: Batı, demokrasi, bireyin özgürlüğü, insan hakları gibi değerler sistemini insanın tabii, evrensel

değerleri olarak sunmaktadır. Oysa, öteki değer sistemlerine bağlı kültürler ve milletler için bunlar laftan ibaret aldatmacalardan başka birşey değildir. Batı kontrolündeki örgütlerin kararlarına meşruluk kazandırmak için bunlar "dünya topluluğu" adına zor kullanılarak uygulanır. İnsan hakları, demokrasi evrensel değerler olarak ortaya atılır, ötekiler, milletlerarası örgütlere ve anlaşmalara imzaya davet edilir ve bu mekanizma öteki dünyayı kontrol altında tutmak, onların iç işlerine karışmak ve düzen vermek için kullanılır. Huntington, bunları bir siyaset bilimcisi olarak belirttikten sonra, ilâve etmektedir: Batı kendi üstünlüğüne meydan okuyan iki kültür-medeniyet grubunu, İslâm ve konfüçiyan medeniyetlerini karşısında görmektedir. Ona göre Batı ile Çin arasında soğuk savaş şimdiden başlamış bulunmaktadır. Keza Batı, her yanda İslâmı karşısında bulmaktadır.

Türkiye'de Batı'ya direnç hareketi, ilkin sosyalist sonra İslâmcı cepheden, Bülent Ecevit'ten ve Refahtan geldi. Refahın karşı tutumu, o zamana kadar uysal bir çizgide Türkiye imajına alışmış olan Amerika'yı şaşırttı. Washington Post gazetesi, biz şimdiye dek Türkiye'yi çantada keklik sayıyorduk, diye gerçeği açıklamak cesaretinde bulundu. Gerçekçi politikacılar, bunun kaçınılmaz zarurî bir şey olduğuna inanıyorlardı. Türkiye'nin içinde bulunduğu tehlikeli koşul[1] özellikle ilkin Sovyetler, şimdi ise Yunanistan'ın her dediğini kendi davası yapan AB karşısında yalnız kalmamak, ordusunu modern silâhlarla donatmak, helikopter ve firkateyn almak, sallanan ekonomisini ayakta tutmak için IMF kredilerini garanti etmek, bir kelime ile Türkiye'nin bütün hayati sorunları bakımından ABD'nin kapısına gitmek zorunlu görülmekte idi. Ve de yalnız ABD değil, AB karşısında da Türkiye'nin elini kolunu bağlayan başka bir sorun, üniter devleti tehdit eden PKK belâsı. Çok ilginçtir ki, Batı, Türkiye'nin bu sıkıntısını da kendi çıkarları açısından istismar etmekten çekinmemekte. Memleket bu darboğazda Batı bağımlılığına sarılmak zorunda. Batı, Kürt araştırma enstitüleri kurarak, Kürt parlementosu, Kürt yayınları yapan medyaya kucak açarak, Kürt diyasporasını himayesi altına alarak Türkiye'yi sürekli bağımlılık halinde tutma çabasında. Birilerince, serbest pazar ekonomisinin ve küreselleşmenin temelinde de Batı çıkarları yatmakta ve bu siyasetin Batı çıkarları doğrultusunda işleyen bir mekanizma olduğu gözlemlenmekte. Yine birileri iddia ediyor ki, 1994'te Türkiye ve Meksika ekonomik krizleri ve halen uzak doğu ekonomilerinde tanık olduğumuz krizler, serbest pazar ekonomisi romantizmine kapılanları uyarmalıdır. Batı, kendi endüstrilerini mütemadiyen büyüme, böylece kendi ekonomisinde işsizlik seviyesini en aşağıda tutmak için daima genişleyen pazarlara muhtaçtır. Küreselleşme teorisinin altında bu gerçek vardır. Bunun için dış dünyada tüketici toplumlar yaratmak amacı ile Batı, kapital ve teknoloji aktarmakta cömert görünmekte. 1994'de Amerika'da bulunduğum aylarda Meksika krizinin hangi nedenlerden patlak verdiğini gözleme fırsatını

buldum. Chicago üniversitesinde Meksika Araştırmaları Merkezi diye bir kuruluş vardır. Onların gözlemine göre, siyasi iktidar, seçimde halk oyunu kaybetmemek amacı ile gerekli ekonomik önlemleri almakta kasten gecikme yapmıştır. Dolarla yerli para paritelerinin teşvik ettiği para spekülasyonları ve toplumun birden yabancı mallara yönelen bir tüketici toplum haline gelmesi, aniden büyüyen dış ticaret açığı ve arkasından ani çöküş. Bıçak sırtında yürüyen Türkiye ekonomisi, her an 1994 krizine düşme tehlikesi karşısındadır. Ticaret dengesinde büyüyen açık, 80 milyarı aşan dış borç, bütçeyi yutan iç borçlar ve nihayet tüketici toplumu, ithal malların gönüllü propogandacısı olarak tüketimi mütamadiyen kamçılayan bilinçsiz bir medya. İşte Türkiye ekonomisini çöküşe götürebilecek tablo. Batı, Güneydoğu sorununu ve Kıbrıs bilmecesini, Türkiye'yi baskı altında tutmak için istismar etmekten de çekinmemekte. Huntington'un işaret ettiği gibi, Batı'ya bağımlılıktan kurtulmak çabasındaki Batı karşıtı her devlet, çıkış yolunu güçlü bir ekonomi, kendi silâhlarını yapabilen güçlü bir endüstri kurmakta görüyor. Ama yine de mütemadiyen ilerleme yolunda olan Batı'nın üstünlüğünü hiçbir zaman kıramıyacağını da biliyor. Türkiye için iyimser olmak imkânı da kaybolmuş değil; geniş dinamik nüfusu ile, tüketiciliğe yönelen toplumu ile büyük bir iç pazar oluşturan ve ekonomisinde siyasi istikrarsızlığa rağmen daima büyüme kaydeden Türkiye, bu potansiyeli ile krizi önleme şansına sahip olabilir. Fakat bunun için siyasi istikrar şarttır. Sık sık seçim ekonomileri ve popülizmden kurtulmuş bir siyasi ortam, siyasi istikrar ve bunun yanında Japon vatandaşı gibi Türk vatandaşının da memleketin genel durumu ile yakından ilgilenip bir self-disiplin içine girmesi, aydınlığa çıkmanın kaçınılmaz koşullarıdır. Ya Batı ile tam bir bütünleşme, yahut ona karşı olan devletler grubuna katılarak ümitsiz bir mücadeleye girişmek iki hayati alternatif olarak Türkiye'nin önündedir. Huntington, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecinde en ileride olan memleketlerden biri olduğu kanısında.

Batı ve öteki dünya arasında savaşın şimdiden ilk aşaması gözümüzün önünde cereyan etmektedir. Saddam Hüseyin, dünyanın en büyük gücüne karşı meydan okurken tabii kafasında güvendiği birşey var. O, Birleşmiş Milletleri, Batı kamuoyunu değil, Arap dünyasını, İslâm dünyasını düşünüyor. İnanıyor ki, memleketi ve halkı yerlebir edilse bile, o sonunda Batı karşıtı dünyanın kahramanı durumuna gelecektir. O, Arap dünyasında hükümetleri değil, kendisini milli heyecan ve gururla izleyen Arap gençliğini düşünüyor. Onların kahramanı olduğunu biliyor. Saddam olayı aynı zamanda dünya ölçüsünde Batı karşıtı İslâmcılık hareketini güçlendirmekte. Huntington, şu gözlemi yapmaktadır: "popülist politikacılar, dini liderler ve medya bu noktada kitle desteğini harekete geçirmenin ve müstereddid (Arap) hükümetlerini baskı altına almanının güçlü bir aracını bulmuşlardır." Bernard Lewis'in teşhisi şöyle: "bizim diyor" "Jüdeo-Hıristiyan mirasımıza, seküler

varlığımıza ve her ikisinin dünya çapında yayılışına karşı kesinlikle eski bir rakibin (İslâmın) tarihi tepkisi" karşısındayız.

Huntington'a göre Türkiye, Rusya gibi, iki medeniyet arasında en derin biçimde bölünmüş memleketlerden biridir. O, bununla beraber Türkiye'yi Batı ile bütünleşme şansına en çok sahip memleketler arasında sayıyor. Çünki diyor, Türkiye'de aydın seçkinler kültürün yeni bir tanımlanmasını kabul etmekte ve kamu oyunun büyük çoğunluğu bunu benimsemiş bulunmaktadır. Batı terbiyesi almış olanlar Avrupa ile bütünleşmeyi samimi olarak istemekte ve bunun mümkün olacağına inanmaktadırlar (Atatürkçüler). Bir kısım seçkinler de, Türkiye'yi Orta Asya'dan Çin'e kadar etnik-dini bir "medeniyeti" temsil eden halkların lideri olarak görme ümidindedir (Türk-İslâm sentezi, MHP). İslâmcılar ise, birinci grup karşısına çıkarak, İslâm memleketleri ile bir din-kültür birliği özlemekte ve bunun için kamu oyunu dinî temelde sistemli bir şekilde örgütlemekte (Refah partisi). Yerleşmiş Atatürk'çü reformları kabul etmekle beraber, artık kitlenin yukarıdan kumanda ile idaresi ve eğitilmesine karşı olan, geleneklere saygılı eski demokrat parti çizgisinde olanlar (Demokrat parti ve onun mirascısı olan partiler). Son defa, Türkiye koşullarını yakından görüp tartışmak için Batı'dan gelen heyetlerin hastaya verdikleri reçete şudur: Türkiye, devlet yapısında, yargıyı, ekonomiyi içinden kemiren hastalıkları iyiye götürmek için, bir ön şartı yerine getirmek zorundadır: Siyasi istikrar, siyasi uzlaşma.

Bana öyle geliyor ki, ağır siyasî ve ekonomik sorunlar karşısında bulunan Türkiye'nin, son yıllarda istikrarlı bir hükümete kavuşamamasının başlıca nedeni, siyasetin görülmemiş derecede kişisel bir nitelik kazanması, siyasiler arasında kişisel rekabetlerin herşeyi unutturacak kadar derin bir husumete dönüşmesidir.

Bir tarihçi olarak Türk devlet yapısı ve izlenen siyasetler üzerinde şu gözlemleri yapmaktan kendimizi alamıyoruz. Bugünkü siyasi rejimimiz geleneksel Osmanlı rejiminin uzantılarından kurtulamamıştır. Bu sebepten de Türkiye, Batı'nın çok partili liberal demokrasi rejimini uygulamakta bocalıyor ve sürekli bir siyasi istikrarsızlık, darbeler, koalisyonlar içinde yuvarlanıp gidiyor. Osmanlıdan günümüze etkisini sürdüren gelenekler, patrimonyalizm, faksiyonalizm, popülizm olarak tanımlanabilir.

Osmanlı devletinde siyasi iktidar, kanun ve her çeşit meşrulaştırma hakkı, mutlak şekilde patrimonyal bir hükümdarın elinde toplanmış bulunuyordu. Max Weber'in tanımladığı biçimde patrimonyal Osmanlı sultanı, ülkeyi, devleti ve tebaayı atadan miras bir mülk gibi algılamış ve bütün siyasi ve sosyal imtiyazlar, tasarruf ve mertebeler ancak onun onayı ile meşruluk kazanır olmuştur. Bu yüzden, devlet içinde ve toplumda bir imtiyaz elde etmek isteyen herkes önce hükümdara mutlak bağlılığını kanıtlamak, onun kulu olmak ve bunu göstermek zorunda idi. Bütün sosyal kademelerde de, patron-kul sistemi hakimdi. Rejimin vazgeçilmez prensipi, tâbiiyet,

sadakat ve itaattir (Max Weber'in Osmanlı patrimonyal sistemini ele alan yazım için bakınız *Princeton Papers*, I, 1993). Bugün siyasi rejimimizde bu noktaları anımsatan özellikler meydandadır. Milletvekilleri, milletvekilliğini elde etmek ve gelecek seçim için garanti altına almak amacı ile parti liderine mutlak bağlılığını göstermek gereğini duymaktadır. Kuşkusuz bize özgü bu durumu değiştirmek için yeni bir hukuki düzenleme yapılabilir. TV'de milletvekillerinin liderlerini karşılamak için meclis kapısı dışında sıraya dizilip, başkanın elini öpmek için koşuştuklarını gördüğüm zaman, vezirlerin divan-ı hümayun'a gelen sadrazamın elini öpmeleri sahnesi gözümün önüne geldi. Liderin, patronun veya memurun iyi niyetini ve desteğini sağlama ihtiyacını herkes her seviyede duymaktadır. Devlet gücünü ele geçiren kimse, bu emaneti sırf 62 milyonun kaderi için kullanma sorumluluğunu duyacak yerde, herşeyden önce kendi kişisel maddi ve manevi nüfuz ve çıkarlarını öne almak eğilimini ve zaafiyetini göstermektedir. Parti lideri, hazineden büyük tahsisleri kendi bölgesine veya belediyelere akıtmaya ve projeler üretmeye özel bir ilgi gösterir. Fakir-fukara tesbit olunur ve hazineden sağlanan büyük meblalar sadaka gibi dağıtılır. Bu sadaka dağıtma ve hediye verme eğilimi son zamanlarda her siyasimiz için bir âdet halini aldı. Bunun insan haysiyetini aşağılayan Ortaçağ niteliği bir yana, bu kitlelere geçim imkânları götürmek bakımından hiçbir kalıcı yararı da yoktur. Aslında rasyonel modern devlet, fakirliği ve işsizliği önlemek ve özürlüleri korumak için birtakım hukuki düzenlemeler ve tarafsız örgütlemeler getirmiştir. Bizde işsizlik sigortası hala tasarı halindedir.

Patrimonyalizm'in rasyonel modern devlete aykırı düşen kötü bir görüntüsü de *factionalism*'dir. Osmanlı Devletinde patron-kul ilişkisi içinde nüfuzlu kişinin etrafında bir müntesibler, taraftarlar grubu, "*faction*" meydana gelir, her türlü devlet imtiyazları ve ona bağlı maddi manevi çıkarlar o grubun üyeleri arasında paylaşılırdı. Demokrasilerde parti içinde *factionlar* olması normal sayılır ama yandaşlara yapılan lütuf ve kayırmalar, parlemento ve medya önünde kamuoyuna taşınır ve gerekli eleştiriler yapılabilir.

Yalnız yüksek mevkilerdeki bürokratlar değil, aşağı kademedekiler de iktidar partisinin yandaşları olmak zorundadırlar. İktidara gelen bir partinin ilk işi memurlar arasında tasfiye yapmaktır. Rejimimizde patrimonyalizmin ve factionalism'in en göze çarpan uygulama biçimleri yakınlarda görülmüştür. İktidara geçen parti gelecekte kendi iktidarının bir garantisi olarak memur tasfiyesini uygular. Şayet iktidardaki parti, toplum içinde çok belirgin eğilimlerle bir yandaş grubuna dayanmak istiyorsa, tasfiye, birçok masum insanın hayat ve maişeti ile oynayan acımasız bir şekil almaktadır. Öbür yandan, ihtisas isteyen bürokratik hizmetlerde uzun yıllar boyunca uzmanlaşmış kişiler, gelişigüzel işlerinden alınıp yerlerine deneyimsiz kişiler getirildiği zaman bu hizmetler büyük ölçüde aksamaya mahkûmdur. İşlerim

dolayısı ile yakından temas ettiğim bazı bakanlıklarda memur kadrolarının baştan aşağı değiştiğini görmekle derin bir hayrete ve ıstıraba düşmüşümdür. Demokrasilerde iktidara gelmek isteyen bir partinin belli gruplara vaadler yapması normaldir. Fakat bu vaadler hiçbir zaman devletin iç ve dış siyasi çıkarlarının, sosyal yapısının ve ekonomisinin, bir kelime ile devletin ve milletin uzun vadeli menfaatlerinin aleyhinde kandırmacı, popülist vaadler olmamalıdır. Sırf oy kazanmak için şehirlerimizin yapısını kangren eden ve bunu bilerek gecekondu uygulamasını teşvik eden parti liderlerine ancak Türkiye'de rastlanabilir. Bir iktidar, enflasyonu önlemek için ekonomi ilminin gereklerini yerine getirmeye çalışırken, kaçınılmaz geçici sıkıntılar gündeme gelir. Bunu muhalefet adına kamuoyu önünde istismar etmek, yani popülizm politikacılarımız gözünde bir demokrasi mücadelesidir. Uzun vadede bu önlemlerin sıkıntıları kökünden gidereceğini kendisi de bildiği halde, sırf demagoji ve partizanlık uğruna halk kışkırtılır. Birkaç aile ziyaret edilip sadaka ve hediye dağıtılır. Bunlar ilkel metodlardır. Gerçekten, demokrasi adına yapılan bu ayıplar, memleketimizde demokratlık sayılmakta, medyalar bu gibi hareketleri şişirip kamuya aktarmaktadır. Türkiye'de esas sorun, Osmanlının patrimonyal âdetlerini birtarafa atıp, rasyonel modern devlet yapısını getirmektir.

Bu yazımızı okuyanlar, Huntington'u vesile yaparak Türkiye'nin Batı karşısında ve kendi iç yapısında, tarihte ve bugün durumu hakkında, bir sosyal tarihçinin, herhangi bir siyasi eğilimi destekleme kaygusundan uzak olarak, tarafsız bir inceleme denemesinde bulunduğunu hatırdan çıkarmamalıdır. Belki de bu yazı ile, 17. yüzyılın büyük ıslâhat savunucusu Koçi Bey'e özenilmiştir.